

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ У СФЕРІ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ВІДМІННОСТІ МІЖ СУМІЖНИМИ ПОНЯТТЯМИ

Куксов В.Г.,

аспірант інституту права, психології та інноваційної освіти

Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID: 0009-0007-1303-5172

e-mail: vladyslav.h.kuksov@lpnu.ua

Куксов В.Г. Теоретико-правовий аналіз понятійно-категоріального апарату у сфері обмеження прав людини: відмінності між суміжними поняттями.

У статті здійснено дослідження співвідношення понять «обмеження прав людини» і «дискримінація». Констатовано, що вивчення відмінностей у сутності наведених понять надзвичайно важливе в контексті правотворчих та правореалізаційних концептів сучасного суспільства.

Проаналізовано стан наукового дослідження теми та найбільш поширені підходи до інтерпретації понять «обмеження прав людини» і «дискримінація». Розкрито їх доктринальне розуміння та вказано на основні юридичні ознаки.

З'ясовано, що обмеження прав може виникати у вигляді необхідних обмежень для забезпечення загального благополуччя чи національної безпеки та інших затребуваних суспільних цінностей, в той час як дискримінація спрямована на порушення рівності та гідності особи, за певними ознаками, з метою ослаблення правового становища певних соціальних груп. Виявлено два підходи до визначення поняття «обмеження прав людини». Згідно з першим – обмеження прав людини, характеризується розумінням такого обмеження як звуження, зменшення можливості користуватись певними соціальними благами, з метою забезпечення реалізації прав інших людей, охорони здоров'я та захисту територіальної цілісності держави. Відповідно до другого підходу, – обмеження прав розглядається як встановлення певних рамок, заборон, відповідальності, накладення додаткових обов'язків з метою забезпечення необхідного балансу між суспільними та приватними інтересами. Виявлено два підходи до визначення поняття «дискримінація». Представники першого підходу визначають дискримінацію через дії, що порушують принцип рівності та зачіпають людську гідність, представники другої зводять дискримінацію до розрізнення у правах та свободах людини.

Констатовано, що «обмеження прав» є механізмом, за допомогою якого держава може ре-

гулювати поведінку громадян в інтересах національної безпеки, громадського порядку чи забезпечення безпеки інших людей, що може включати встановлення додаткових обов'язків, заборон, відповідальності тощо. Навпаки, «дискримінація» спрямована на певні соціальні групи і полягає в порушенні їхньої рівності та гідності, що проявляється у обмеженнях доступу до різних можливостей, послуг чи ресурсів на підставі особистих характеристик.

Ключові слова: обмеження прав людини, дискримінація, рівність, захист права, верховенство права, особа, справедливість, суспільство, правове регулювання.

Kuksov V. Theoretical and legal analysis of the conceptual and categorical apparatus in the field of human rights limitation: differences between related concepts.

The article examines the relationship between the concepts of «restriction of human rights» and «discrimination». It was established that the study of differences in the essence of these concepts is extremely important in the context of law-making and law-implementation concepts of modern society.

The state of scientific research on the topic and the most common approaches to the interpretation of the concepts of «restriction of human rights» and «discrimination» are analyzed. Their doctrinal understanding is revealed and the main legal features are indicated.

It has been found that the restriction of rights can arise in the form of necessary restrictions to ensure general well-being or national security and other demanded social values, while discrimination is aimed at violating the equality and dignity of a person, according to certain characteristics, in order to weaken the legal position of certain social groups. Two approaches to defining the concept of «restriction of human rights» have been identified. According to the first, the restriction of human rights is characterized by the understanding of such a restriction as narrowing, reducing the opportunity

to enjoy certain social benefits, with the aim of ensuring the realization of the rights of other people, health protection and protection of the territorial integrity of the state. According to the second approach, the limitation of rights is considered as the establishment of certain frameworks, prohibitions, responsibilities, imposition of additional duties in order to ensure the necessary balance between public and private interests. Two approaches to defining the concept of «discrimination» have been identified. Representatives of the first approach define discrimination through actions that violate the principle of equality and affect human dignity, representatives of the second approach reduce discrimination to differences in human rights and freedoms.

It was established that «restriction of rights» is a mechanism by which the state can regulate the behavior of citizens in the interests of national security, public order or ensuring the safety of other people, which may include the establishment of additional duties, prohibitions, responsibilities, etc. On the contrary, «discrimination» is aimed at certain social groups and consists in the violation of their equality and dignity, manifested in the restriction of access to various opportunities, services or resources based on personal characteristics.

Key words: restriction of human rights, discrimination, equality, protection of law, rule of law, person, justice, society, legal regulation.

Постановка проблеми. Належну організацію суспільного життя неможливо уявити без встановлення певних рамок поведінки людей, які, в свою чергу, стають запорукою ефективного врегулювання суспільних відносин та забезпечення мирного існування соціально неоднорідного суспільства. Такі рамки поведінки встановлюються за допомогою унормування правил, котрі окрім встановлення прав та обов'язків, механізму їх гарантування, можуть включати ще й інститут обмеження прав людини.

Погляди науковців на зміст даного поняття є доволі неоднозначними – обмеження права розглядають і як засіб правового регулювання, і як кінцевий результат такого регулювання. Однак, попри те, що різні автори виділяють різні ознаки обмеження прав, всі вони сходяться на тому, що основною ознакою обмеження є звуження змісту та обсягу права.

Так, Велика українська юридична енциклопедія обмеження прав людини визначає як діяльність державних чи міжнародних органів із встановлення меж реалізації людських прав індивідів або інших суб'єктів суспільства. Ці межі окреслюють рамки, «кордони» змісту й обсягу здійснення таких прав. Об'єктивна потреба в обмеженні прав людини зумовлюється тим, що

у суспільстві абсолютно безмежного здійснення людських прав бути не може [1, с. 375].

Поряд з тим, в юридичній літературі існують непоодинокі випадки, коли обмеження прав, якщо не ототожнюють, то, принаймні, визначають за допомогою правових конструкцій, як близькі за змістом з таким юридичним поняттям як дискримінація. Відповідно до дефініції, вміщеної в Юридичній енциклопедії, дискримінація, це умисне обмеження або позбавлення прав певних юридичних та фізичних осіб, що відбувається фактично чи приховано шляхом прийняття відповідного законодавства [2, с. 18]. Подібне за змістом визначення надає О. Гузь, який визначає дискримінацію, як «спосіб деформації рівноправності суб'єктів правовідносин або рівності їх юридичного статусу», яка може відбутися «... шляхом зміни взаємозв'язків прав і обов'язків, їх забезпеченості, обсягу й сфер реалізації...» [3, с. 169].

Отже, як ми можемо спостерігати, обом поняттям притаманні такі ознаки, як звуження змісту прав людини, причиною якого, в свою чергу, є діяльність відповідних органів державної влади. Однак, попри те, що в таких правових поняттях як «обмеження прав людини» та «дискримінація» наявні тотожні ознаки, неможна вести мову про їх аналогію, адже їх змістовне навантаження і функціональний призначення є докорінно відмінним. Таким чином, для з'ясування відмінності між обмеженням прав та дискримінацією, вдамося до з'ясування змісту наведених понять та співставлення їхніх функціональних характеристик.

Метою статті є з'ясування відмінності між поняттями «обмеженням прав людини» та «дискримінація» за допомогою визначення їх змісту та правової природи.

Стан дослідження. Окремі питання обмеження прав і свобод людини були предметом дослідження в працях таких науковців, як Д.В. Василенка, А.В. Басова, В.В. Назарова, Ю.В. Дикої, О.В. Козир, Я.А. Колінко, С.О. Магди, Є.О. Мічуріна, І.В. Міщенко, О.В. Осинської, І.М. Панкевич, І.І. Припхан, І.Ю. Філіппа, Т.В. Садової, Е.В. Тітко, В.О. Човгана та ін. Спеціальне дисертаційне дослідження, присвячене обмеженням основних прав і свобод людини і громадянина як інституту конституційного права, здійснив вітчизняний фахівець А.Є. Стрекалов.

Однак, незважаючи на наявність цілого ряду праць, які напряму стосуються проблематики обмеження прав людини та дискримінації, вони не стосувались з'ясування відмінностей між згаданими поняттями.

Виклад основних положень. Основним предметом загальнотеоретичної юриспруденції є формування понятійно-категоріального апарату. Актуальність вивчення відмінностей у сут-

ності понять «обмеження прав людини» і «дискримінації» надзвичайно важлива в контексті правотворчих та правореалізаційних концептів сучасного суспільства. Таке дослідження відкриває можливість глибше розуміти та аналізувати тонкі нюанси взаємодії між захистом прав і виявами дискримінації, що стає особливо актуальним в умовах різноманітних соціокультурних і політичних викликів. За загальним принципом верховенства права, права людини визначають основні принципи справедливості та гідності в суспільстві. Однак обмеження цих прав може виникати у вигляді необхідних впровадження спеціальних заходів для забезпечення загального благополуччя чи національної безпеки та інших затребуваних суспільних цінностей. Суперечності між захистом прав та необхідністю обмежень часто стають об'єктом уваги для досліджень, які спрямовані на визначення балансу між індивідуальною свободою та колективними потребами.

З іншого боку, аналіз дискримінації виявляє ті проблеми, які можуть стати перешкодою для рівноправ'я та справедливості в суспільстві, вивчення відмінностей у ставленні до різних груп людей дозволяє виявляти системні проблеми, порушення прав та перешкоди на шляху до інклюзивного суспільства. Враховуючи ці взаємозв'язки, вказане може допомогти виявляти важливі аспекти для формулювання ефективних стратегій захисту прав людини та боротьби з дискримінацією в усіх її формах.

Проаналізуємо сутність цих понять окремо.

Найбільш поширений підхід до інтерпретації обмеження прав людини, характеризується розумінням такого обмеження як звуження, зменшення можливості користуватись певними соціальними благами, з метою забезпечення реалізації прав інших людей, охорони здоров'я та захисту територіальної цілісності держави. Так, А.Є. Стрекалов вважає, що «обмеження основних прав і свобод особи – це правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право (свободу) особи, з боку інших осіб» [4, с. 3]. На думку П.М. Кузьменка досліджуване поняття слід розуміти як всю «сукупність явищ, що здійснюють свій вплив на можливості особи обирати вид та міру своєї поведінки шляхом звуження обсягу її конституційних прав і свобод або шляхом розширення обсягу її обов'язків на основі передбачених законом процедури, підстав та умов» [5, с. 25].

В свою чергу, О.В. Осинська визначає обмеження прав і свобод людини як законодавче звуження змісту та обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися і розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захисту суве-

ренітету і територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної й інформаційної безпеки, для охорони здоров'я, суспільної моралі й забезпечення захисту прав і свобод людини та є показником державних стандартів рівня життя людини [6, с. 6].

О.В. Левада акцентує увагу на тому, що для повного розкриття суті обмеження права, необхідно проаналізувати його функціональні характеристики, до яких він відносить:

а) правові обмеження передбачаються у чинному законодавстві і мають формально офіційний характер;

б) реалізація (дотримання) правових обмежень може бути забезпечена державним примусом;

в) правові обмеження пов'язані із обмеженням певних громадянських прав та реалізацією законних інтересів;

г) правові обмеження виконують низку особливих соціально важливих функцій у процесі правового регулювання (функція контролю, охоронна функція, мотиваційна функція, виховна функція, функція стимулювання правомірної поведінки, комунікативна функція) [7, с. 194].

Поряд з цим, в юридичній науці існує і інша концепція для з'ясування змісту поняття обмеження прав і свобод людини. Згідно з нею, обмеження прав розглядається як встановлення певних рамок, заборон, відповідальності, накладення додаткових обов'язків з метою забезпечення балансу між суспільними та приватними інтересами.

Зокрема І.І. Припхан вважає, що межі здійснення (здійснення) особою (громадянином) прав і свобод, виражаються в заборонах, обов'язках, відповідальності, наявності яких визначається необхідністю захисту конституційно визнаних цінностей суспільної моралі, метою яких є забезпечення необхідного балансу між інтересами особи, суспільства та держава [8, с. 7].

Враховуючи наведені положення науковців щодо характеристики обмежень прав людини, можемо визначити основні ознаки таких обмежень:

1) встановлюють рамки правомірної поведінки особи;

2) формою зовнішнього вираження є нормативно-правовий акт;

3) є елементом механізму правового регулювання

4) застосовується органами публічної влади;

5) адресовані до конкретної фізичної чи юридичної особи, поведінку та діяльність яких необхідно направити у чітко визначені правові межі.

Отже, за результатами дослідження даного поняття можемо зробити висновок, що обмеження прав це втручання органів публічної влади, за допомогою нормативно-правових актів, у сферу

приватної автономії особи, з метою забезпечення національної безпеки держави, громадського порядку, життя і здоров'я інших людей.

Щодо дискримінації, по перш за все слід зазначити, про відсутність комплексного поняття такого явища як дискримінація. На нашу думку, всі наукові позиції слід виокремити в дві групи - перша група науковців аналізує дискримінацію через дії, що порушують принцип рівності та зачіпають людську гідність. Для прикладу, Ю. Поліщук доводить, що «дискримінація – це діяння, яке скоюється по відношенню до людей на основі демонстрації відмінностей між ними і тягне за собою порушення прав та свобод або приниження честі та гідності особи» [9, с. 414]. В той час М. Новицький вважає, що «будь-яка раціонально необґрунтована, побудована на підставі фізичних чи біологічних ознак диференціація прав і правомочностей є дискримінацією» [10, с. 21].

Інша група зводить дискримінацію до розрізнення у правах та свободах людини. К. Левченко, досліджуючи гендерну дискримінацію, дійшла висновку, що змістом родового поняття «дискримінація» є «будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага. Спрямованість дискримінації – ослаблення (знищення) правового або фактичного становища певної соціальної групи [11, с. 40]. Як вважає А. Коренев поняття дискримінації включає в себе такі елементи: 1) встановлення відмінності, недопущення або переваги в області праці та занять; 2) вказівку на те, що вона проводиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, національного походження або соціальної приналежності, а також за іншими підставами; 3) порушення рівності можливостей або звернення до області праці та занять [12, с. 149].

Репрезентований аналіз дає нам можливість виокремити сутнісні ознаки дискримінації:

1) відмінність в правовому статуті певних осіб на підставі окремих ознак;

2) розрізнення призводить до неоднакового становища;

3) в результаті такої діяльності виникає шкода інтересам певних осіб або соціальних спільнот.

Таким чином, доходимо до висновку, що дискримінація це будь-яке порушення рівності та гідності особи, за ознаками расової або національної належності, політичних та релігійних переконань, за ознаками статі, мови, соціального походження, майнового стану тощо, з метою ослаблення фактичного та/або правового становища представників певних соціальних спільнот (груп).

Отже, попри те, що такі правові поняття як «обмеження прав людини» та «дискримінація» характеризуються такими подібними ознаками як: звуження змісту права в результаті діяльності органів публічної влади, між ними існує прин-

ципова відмінність, яка полягає саме в меті застосування юридичних засобів

В той час як, «обмеження прав» спрямовані на звуження обсягу можливостей людини за допомогою встановлення додаткових обов'язків, заборон, відповідальності тощо, з метою забезпечення національної безпеки держави, громадського порядку, життя і здоров'я інших людей, дискримінація спрямована на порушення рівності та гідності певних соціальних груп визначених за певними ознаками з метою ослаблення їх соціального статусу.

Висновок. В результаті теоретико-правового дослідження слід мотивувати, що компаративістських аналіз вказує на певну дотичність понять «обмеження прав людини» і «дискримінація прав людини», обидва ці явища можуть впливати на життя людей, але вони мають різні мету та наслідки.

«Обмеження прав» є механізмом, за допомогою якого держава може регулювати поведінку громадян в інтересах національної безпеки, громадського порядку чи забезпечення безпеки інших людей, що може включати встановлення додаткових обов'язків, заборон, відповідальності тощо. Обмеження прав є необхідним інструментом для забезпечення балансу між індивідуальними свободами та загальним благополуччям суспільства.

Навпаки, «дискримінація» спрямована на певні соціальні групи і полягає в порушенні їхньої рівності та гідності, що проявляється у обмеженнях доступу до різних можливостей, послуг чи ресурсів на підставі певних ознак, таких як раса, стать, релігія чи інші. Дискримінація порушує принципи рівності та створює нерівноправні умови для окремих осіб чи груп.

Також мотивовано, що обмеження прав можуть бути введені з певними обґрунтуваннями та процедурами, такими як закони, які мають за мету зберегти громадський порядок чи запобігти загрозам для безпеки. Однак дискримінація часто ґрунтується на передсудах, стереотипах та систематичних нерівностях, не маючи об'єктивних підстав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Велика українська юридична енциклопедія: у 20-ти томах. Х.: Право, 2016. Том 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Нац. Акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України; Нац. Юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2017. 932 с.
2. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д-Й. 744 с.

3. Гузь О.Ю. Дискримінація як форма порушення прав людини. *Форум права*. 2012. № 2. С. 166–169.
4. Стрекалов А.Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «конституційне право; муніципальне право» Х., 2010. 20 с.
5. Кузьменко П.М. Забезпечення правомірності обмеження особистих конституційних прав і свобод людини в діяльності Служби безпеки України К.: Алефа, 2003. 64 с.
6. Осинська О.В. Обмеження прав і свобод людини: теоретикоприкладні аспекти. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец.12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» К., 2010. 20 с.
7. Левада О.В. Правові обмеження як засоби попередження зловживання правом (теоретико-правовий аспект). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 192–200.
8. Припхан І. І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 19 с.
9. Поліщук Ю.О. Проблеми розуміння дискримінації як однієї з цілей катування. *Форум права*. 2008. № 3. С. 411–418.
10. Новицкий М. Что такое права человека : справочник для правозащитных организаций. Варшава: Изд-во Хельсинкской федерации прав человека, 1997. 231 с.
11. Левченко К.Б. Дискримінація: правове визначення поняття. *Наше право*. 2011. № 2, ч. 1. С. 40–45.
12. Коренев А.О. Принцип рівності прав працівників в іноземних країнах. *Європейські перспективи*. 2012. № 4. С. 147–151.